

SFÂNTUL CALINIC, DISCIPLINA ECLEZIATICĂ ȘI COMUNITATEA LOCALĂ (1850-1852). DIFICULTĂȚILE UNUI ÎNCEPUT DE MANDAT

NICOLAE MIHAI*

Contrar a ceea ce cunoaștem până în prezent, documentele consultate până acum ne îndreptățesc să susținem că în Oltenia, în mandatul de episcop al Sfântului Calinic (1850-1868), a avut loc un interesant, dar încă insuficient proces de „dresaj cultural”. Documentele provenite dintr-o serie de fonduri locale, o bună parte încă inedite, ne pun în fața unor procese culturale interesante: relația dintre comunitatea rurală locală și Biserică, statutul preotului, desfășurarea serviciilor religioase, raporturile dintre Biserică și autoritățile administrative într-un context marcat de „laicizarea” societății și departajarea Statului de Biserică, intervențiile Bisericii și controlarea acelor practici specifice culturii populare, precum strigoii și descântecele¹.

Textul prezent este unul dintre rezultatele unei cercetări mai ample asupra prezenței Bisericii în viața comunității în zona Olteniei, pornind de la analiza unor fonduri documentare mai puțin vizitate până acum². Întrucât tema este generoasă, iar volumul documentar necesită, încă, o prelucrare atentă, am ales să ne oprim doar asupra schițării unui cadru de analiză construit în jurul principalelor elemente importante pentru demersul nostru. Am selectat, în acest scop, câteva documente care ni s-au părut reprezentative pentru începutul de mandat al Sfântului Calinic, urmărind comunicarea dintre episcop și protopopi, subiectele discutate și modul în care ele reflectă atenția față de problemele comunității din perspectivă creștină. Grație unor fonduri documentare consistente, cum este cel al Protoierilor Dolj, Vâlcea sau Mehedinți, există material suficient pentru analize de substanță.

Importanța mandatului de episcop al Sfântului Calinic pentru istoria religioasă, și nu numai, a Olteniei, a fost remarcată de specialiști încă din perioada interbelică. Publicând, în 1927, un volum de documente din corespondența sfântului episcop, T. G. Bulat îl aprecia pe Calinic ca fiind unul dintre cei mai importanți episcopi olteni ai secolului al XIX-lea, a cărui activitate

* Cercetător științific III, dr., Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova; e-mail: nicom48@gmail.com

¹ Un proces care merită o discuție mai amplă, inclusiv în lumina cercetărilor de arhivă.

² Cercetarea noastră a fost construită, în principal, pornind de la explorarea fondurilor Protoieriei județului Dolj (Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj, în continuare S.J.A.N.D.), Protoieriei județului Vâlcea, Episcopiei Râmnicului, ca și a Primăriei Râmnicu Vâlcea, Prefectura județului Vâlcea (S.J.A.N.V.), Prefectura județului Dolj (S.J.A.N.D.).

ar merita „o interesantă monografie”³. În schimb, Nicolae Iorga, deși îl considera unul dintre ultimii demni reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe („el încheie cu vrednicie șirul curaților călugări fără arginți, al ctitorilor de cărți și de clădiri de închinare, al sufletelor de arhierii cari o clipă nu și-au închipuit că fapta sau gândul lor scapă de sub ochiul privighetor al lui Dumnezeu”), greșește când afirmă că a prins „timpuri noi, pe care el nu le mai înțelegea, nici pentru a le combate, precum ar fi fost datoria sa”⁴, documentele consultate sugerând tocmai contrariul.

Pentru a înțelege situația cu care se confrunta Sfântul Calinic la începutul mandatului său episcopal, putem arunca o privire asupra unei scrisori adresate prințului domnitor Barbu Știrbei, în aprilie 1850, în care ierarhul oltean schița o geografie a dificultăților eparhiale, la aproape cinci luni de la preluarea mandatului său⁵. Cele opt puncte ale adresei se referă la numărul insuficient de preoți raportat la numărul de biserici și la cererea comunităților locale, nerespectarea statutului lor de către proprietari și administrațiile locale, renunțarea la trimiterea țărcovnicilor la București pentru o evaluare suplimentară la cancelaria departamentului, operațiune considerată prea costisitoare în raport cu posibilitățile lor materiale, refacerea bisericii ruinate a Episcopiei din Râmnic, refacerea seminarului din Râmnic și mutarea acolo a activităților seminarului Episcopiei care se afla la Mănăstirea Bucovăț din Dolj, conlucrarea cu autoritățile civile în vederea aplicării unor măsuri referitoare la „pricinile căsnicești”, indicarea unor mănăstiri adecvate pentru călugării supuși unor canoane, precum și asigurarea mijloacelor cuvenite (alimente), rezolvarea situației aprovizionării cu lemne din pădurile episcopale.

Lectura documentului indică, dincolo de probleme punctuale, precum refacerea vechiului sediu al episcopiei din Râmnic sau al seminarului, o atenție mare față de fenomene de substanță care afectau, în viziunea episcopului, societatea românească. Astfel, atunci când se referă la numărul insuficient al preoților (2.091), raportat la numărul de biserici (1.629)⁶, Sfântul Calinic aduce în discuție consecințele unor derapaje mari în desfășurarea vieții creștine comunitare. Cum altfel pot fi privite situațiile în care locuitorii, lipsiți de prezența unui preot, au ajuns să țină locul acestuia?, „iar bieții lăcuitori de pe la satile bisericilor ce astăzi stau închise din neființa preoților, petrec în cea mai mare sălbăticiune și dobitocie, fiind siliți ei între dânșii, de se precestuiesc în vremi de boale primejdioase, singuri să îngroapă și își botează pruncii fără vreo

³ T. G. Bulat, *Din corespondența Episcopului Calinic al Râmnicului (1850-1868)* de..., Râmnicu Vâlcea, Tipografia și Legătoria de cărți „Matei Basarab”, 1927.

⁴ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, vol. II, București, 1932, pp. 237-238.

⁵ După cum este cunoscut, Sfântul Calinic a fost ales la 14-15 septembrie 1850 ca episcop al Râmnicului și hirotonit arhieru la București, la 26 octombrie în același an. Întrucât un incendiu distrusese reședința episcopală din Râmnicu Vâlcea, înscăunarea noului ierarh a fost făcută în Craiova, la 26 noiembrie.

⁶ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 7.

citane și blagoslovenie preotească”⁷. Dacă adăugăm la aceste comportamente vârsta înaintată a multor preoți și interzicerea hirotonirii de noi preoți, măsură inițiată de Departamentul bisericesc pentru a pune capăt practicii hirotoniei contra unei sume de bani, Sfântul Calinic considera că „în puțină vreme vor rămânea toți acei săteni în mare rătăcire și, prin urmare, sfintele biserici se vor închide”⁸. Aceeași gravă încălcare îl făcea pe ierarhul râmnicean să intervină mai târziu și în reglementarea chestiunilor care țineau de asigurarea serviciilor funerare, efectuarea cuvenită a înmormântărilor și stârpirea credințelor populare în strigoi, care-i îndemneau pe săteni la acțiuni „ce sânt mai rău decât legile păgâne”⁹.

Statutul preoților nu era nici el respectat. În scrisoarea sa către domnitor, Sfântul Calinic menționa două aspecte negative ale acestui subiect. Pe de o parte, slujitorii Bisericii erau lipsiți de asigurarea „celor legiuite”, uneori primind jumătate, în alte cazuri nimic din ceea ce li se cuvenea. Pe de altă parte, erau supuși, în mod abuziv, la aceleași obligații ca și clăcașii: „Apoi fără a se osebi din ceilalți de rând clăcași, să văd împilați și îndatorați în răspunderi d-ale proprietății, și în toate celelalte de o potrivă cu birnicii țărani, iar paracliserii și cântăreții împilați și la facerea drumurilor, **fără a se sprijini sau a să ocroti acest fel de fețe, nici de proprietari, nici de dregătoriile competente în puterea legiurilor întocmite** (s. n., N. M.)”¹⁰. Consecința acestei situații afecta direct desfășurarea unei vieți creștine firești, prin absența țăranilor de la biserică, participarea preoților săraci la o serie de lucrări agricole, „spre a-și căpăta hrana din toate zilele”, cu rezultatul neglijării serviciilor religioase necesare, și ducea, în mod evident, la ceea ce ierarhul numea „răceala despre cele sfinte”¹¹.

Într-o istorie religioasă a Europei, nu este prima dată când timpul de lucru se suprapunea peste cel liturgic. Biserica a încercat întotdeauna însă să separe cele două temporalități, iar asistarea la liturghia duminicală a definit întotdeauna comunitatea ca una creștină. În cazul nostru, nu este vorba doar despre respectarea unor norme care defineau o comunitate creștină, ci și de reafirmare a poziției de prim rang pe care Biserica Ortodoxă înțelegea s-o aibă, inclusiv mai târziu, în perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza, când se cerea din nou respectarea duminicii ca zi de liturghie, interzicându-se, pe perioada oficerii liturghiei, comercializarea mărfurilor în spațiul urban.

⁷ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 7.

⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁹ S.J.A.N.D., *Protoieria județului Dolj*, dos. 37/1853, f. 40. Pentru mai multe detalii referitoare la atitudinea Sfântului Calinic față de practici specifice culturii populare, trimitem la studiul nostru, Nicolae Mihai, *Strigoi, episcopul și țărani: Biserica și cultură populară a morții în Oltenia la mijlocul secolului al XIX-lea*, în: Cornel Bălosu, Nicolae Mihai (editori), „Cultura populară la români. Context istoric și specific cultural”, Craiova, Editura Universitaria/Presă Universitară Clujeană, 2014, pp. 71-90.

¹⁰ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 8.

¹¹ *Ibidem*.

Sfântul Calinic nu ezita să ceară domnitorului Barbu Știrbei nu doar apărarea membrilor corpului clerical de aceste abuzuri, dar și ca „toți poporanii să fie supuși de proprietarii lor și de dregătoriile administrative, ca să meargă la sfintele biserici”¹². Vom vedea că acest lucru începe să fie aplicat mai târziu, cel puțin în spațiul urban, când sărbătoarea Botezului sau sărbătorile naționale (24 ianuarie) beneficiază de un cadru de popularizare mai bine pus la punct, în care se implică autoritățile civile (prefectura, poliția). Ambele tipuri de sărbători erau construite în jurul spațiului bisericii, fie că era metropolitană sau episcopală, în spațiul urban, fie că era rurală, la sate.

O altă problemă de substanță, amintită în scrisoarea sa de către Sfântul Calinic, este cea referitoare la căsnicie. Ierarhul râmnicean introduce un detaliu important, „pricinile căsnicești ce ne-au împresurat mai mult în clasa de jos”, confirmând astfel că problemele legate de neînțelegerile dintre soți, părăsirea nejustificată a familiei de unul dintre soți, divorțul, toate chiar afectau puternic întreaga societate, nu doar elita aristocratică, cum aflăm din relatările călătorilor străini¹³. Episcopul solicita sprijinul domnitorului în vederea sprijinirii membrilor Bisericii de către autoritățile locale, „atât când va fi spre a să trimită vreo față din acele prigonitoare spre canonisire la mânăstiri, cât și spre a să aduce la deplinire bisericеștiile noastre hotărâri”¹⁴. Nu întâmplător, vom vedea cum Sfântul Calinic va reglementa tot mai serios această problemă. Stabilind, în primul rând, pentru cei care urmau să se căsătorească eliberarea unor bilete de cununie¹⁵, prin care parohul local confirma faptul că cei doi „candidați” erau buni creștini, cunoscând rugăciunea „Tatăl nostru”, se spovediseră și se împărtășiseră în timpul vieții lor.

Colaborarea cu autoritățile administrative o putem citi și în alte acțiuni. Pe de o parte, Biserica își păstra neștirbită autoritatea de intercesor în fața lui Dumnezeu, inclusiv pentru conducătorii poporului. Încă din Evul Mediu, prințul domnitor era pomenit la liturghie, dar din secolul al XVIII-lea, o nouă prezență apare în rândul celor amintiți, cea a împăraților creștini, mai ales a celor ortodocși, ca în Rusia, salutați ca eliberatori de sub dominația păgânilor (turcilor). Acest lucru se păstra, încă, la 1850, deși în memoria colectivă ultima intrare a rușilor, după septembrie 1848, lăsase destule urme negative.

Imediat după hirotonirea sa, Sfântul Calinic trimitea o circulară protopopilor, cerându-le acestora să facă public, „în tot cuprinsul acelor plăși, pe la mânăstiri, schituri și biserici de mir ca de acum înainte toți preoții îndeobște,

¹² *Ibidem*, p. 9.

¹³ Pentru o privire asupra subiectului, pentru o perioadă cronologică anterioară, a se vedea Constanța Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserica, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, Humanitas, 2004; Eadem, *Focul amorului despre dragoste și sexualitate în societatea românească (1750-1830)*, București, Humanitas, 2006.

¹⁴ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 10.

¹⁵ Nicolae Mihai, *Discursul religios despre căsătorie. O circulară a episcopului Calinic de la 1860*, în: „Suflet Oltenesc. Revista de etnologie și antropologie”, 4/2002, pp. 2-3.

la toate slujbele bisericești, după pomenirea prea Sfântului Îndreptătorului Sinod, să pomenească numele nostru, apoi pe binecredinciosul singurul stăpânitor, marele Domn și Împărat a toată Rusia, Nicolae Pavlovici, și pre soția sa, binecredincioasa Doamnă împărăteasă Alecsandrina Teodorovna, precum și pe binecredinciosul și iubitorul de Hristos, Domnul nostru, Barbu Dimitrie Știrbei voevod, Elisabeta Doamna, cu fiii lor, după cum se află așezat miromul acesta în liturghii și molitfelnice”¹⁶. Protopopii anunțau proistoșii, eventual stabilind ordinea clară de urmat, pomenirea celor menționați fiind făcută și până atunci „decât acum numai și adaosul preasfinții sale, părintelui Calinic”¹⁷.

Totodată, intervenția Bisercii putea fi solicitată în cazul unor calamități, așa cum se întâmpla în primăvara anului 1851. Neputincioase în fața unei secete prelungite care amenința nu doar culturile agricole, ci și supraviețuirea unei populații afectate până nu demult de dubla ocupație ruso-turcă, autoritățile administrative le solicitau protopopilor să permită preoților să iasă cu icoanele pentru a se ruga pentru ploaie¹⁸. La 24 aprilie 1851, subcârmuitorul plășii Ocolu scria protopopului despre porunca primită din partea cârmuirii în privința secetei care „au pricinuit tutulor lăcuiitorilor spaimă și o adâncă mâhnire, neputând face nici arăturile de primăvară și earba fiind în amurțire, pătimizește toate dobitoacele de hrană”¹⁹. Considerată „negreșit” ca dovadă de „mânia lui Dumnezeu cu care voește să pedepsească pe norodul său”²⁰, dar având încredere în mila sa, subcârmuitorul face cunoscută porunca cârmuirii, invitând protopopia „ca să binevoiască a porunci preoților din satele aceștii plăși ca să iasă la verdeață în mai multe rânduri cu icoanele, a face sfeștanie, rugându-se către puternicu Dumnezeu a-și întoarce nemilostivita sa milostivire, cu trimitere de ploi, căci sătenilor li s-au poruncit deosăbit prin porunci a merge spre rugă către puternicu Dumnezeu”²¹.

În fapt, decizia subcârmuitorului venea să o completeze pe cea a ierarhului rămnicean, care intervenise în același sens, cu puțin timp înainte. La 20 aprilie 1851, Sfântul Calinic îi scria „cucernicului protopop Ștefan al aceștii capitale Craiova” considerând, în bună tradiție creștină, că recenta calamitate nu putea fi decât efectul decăderii societății stării. Protopopul era invitat să fie luate cuvenitele măsuri pentru astfel de cazuri, respectiv introducerea rugăciunilor speciale pentru ploaie la liturghie și vecernie, și efectuarea unor slujbe publice, împreună cu comunitățile locale: „Fiindcă pentru fărădelegile și păcatele noastre în primăvara aceasta ne vedem bântuiți cu mare secetă și neploare [sic] din care pricină să amerințează lipsă de bucate și de hrana trebuincioasă atât oamenilor, cât și dobitoacelor cu care iarăși înșine ne slujim la trebuințele noastre, se cuvine

¹⁶ S.J.A.N.D., *Protoieria județului Dolj*, dos. 47/1850, f. 3.

¹⁷ *Ibidem*, f. 6.

¹⁸ S.J.A.N.D., *Protoieria județului Dolj*, dos. 57/1850, f. 3.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

și datorie avem la acest fel de cerească certare să facem aceeași urmare ce s-a mai făcut totdeauna la asemenea întâmplări, adică să aducem umilitoare rugăciuni către milosticul și îndurătorul Dumnezeu, cerând cu zdrobire de inimă și cu lacrimi spre a ne milui cu trebuincioasele ploi la vreme, spre rodirea pământului și hrana noastră. De aceea scriem Cucerniciei tale ca îndată după primirea aceștia să veștești preoților și diaconilor după la bisericile din satele acelor plăși ca în toate zilele, la săvârșirea Sfințelor Slujbe, să se adauge, atât la vecernie, seara, cât și demeneața, la sfânta leturghie, pe lângă miroamele obicinuite și cele orânduie și arătate în molitfelnice la vreme de neploare, citind în toate zilele, înaintea otpustului sfintei leturghii și din molitfele ce sânt orânduie la vreme de secetă, să se facă și osfeștanii cu adunare de norod, până să vedem revărsarea Dumnezezeștii milostiviri asupra-ne cu îndestulătoare ploi, urmând această pildă prin începerea acestor fel de slujbe mai întâi însuși cucernicia ta acolo, în partea locului locuinței cucernicii tale, iar de primire și urmare ne vei răspunde”. În anul 1852, situația se repetă, motiv pentru care, în 30 mai, o circulară similară ajungea la protopopul orașului Craiova, cu rugămintea ca duminică, 1 iunie, „prin adunare de norod în ființa tuturor corporațiilor aceștii capitale este să mergeți cu toți la livedea Sfintei Episcopii ca să să facă litâanii și sfinte rugăciuni pentru uscăciunea ce s-au zis mai sus, cerând mila lui Dumnezeu pentru ploare”²².

Unul dintre elementele importante pentru separarea dintre stat și Biserică ține de alcătuirea condicilor civile. După cum este cunoscut, reorganizarea statului în perioada regulamentară aduce în discuție o mai atentă încadrare a populației din punct de vedere statistic, al impozitelor plătite, a proprietăților și animalelor deținute. Condicile civile vor fi păstrate în dublu exemplar, de către autoritățile administrative și de cele religioase. Ultimele beneficiau de cutia satelor pentru susținerea unei asemenea întreprinderi. După cum vom vedea, procesul era departe de a decurge firesc, o serie de probleme fiind întâlnite inclusiv la începutul mandatului de episcop al Sfântului Calinic.

Într-un document din 16 mai 1850, adresat de episcopie protopopului plășilor Jiu de Jos, Câmpu și Balta, din județul Dolj, se menționau o serie de nereguli care aveau loc sub privirea îngăduitoare a respectivului. Astfel, preoții nu primeau condicile convenite pentru a trece, personal, pe cei născuți, botezați, cununați sau decedați. Operațiunea era efectuată de secretarul protopopiei, care trecea numele preoților și iscălea pentru ei. Nu știm dacă această practică avea legătură cu faptul că mulți preoți erau analfabeți și nu știau să scrie (documentul nu menționează nimic despre aceste posibile cauze). Cert este însă că o asemenea practică dădea naștere la abuzuri, nereguli și în loc să reprezinte o bună înregistrare a realității de pe teren, ea devenise o simplă formalitate. Motivul necunoștinței preoților nu putea fi invocat de protopop în apărarea sa, episcopia menționând că respectivii puteau fi ajutați de logofeții existenți în

²² *Ibidem*, f. 11r-v.

fiecare sat. Iată ce spune documentul: „S-a luat înțelegere că unii din Cucernicia-Voastră nu urmați în privința condicilor acturilor sivile, potrivit îndatoririlor puse prin aneusul cu No 3, cu a da preoților condicile privitoare la fiecă biserică ca însuși să treacă în ele botezați, cununați și morți, ci dinpotrivă să popresc la canțelaria protopopii, în tot cursul anului și după raporturile ce aduc preoții la fiecare doamnă luni să îndeplinește de către scriitorul protopopii o asemenea lucrare, puind tot însuși și numele preoților și loc de iscăliturile ce trebuie a și le pune chiar preoții singuri în rigla cuvenită. Și fiindcă o asemenea faptă se socotește o abatere neertată din pomenita legiuire care bănuindu-se că să va fi urmînd poate și de către Cucernicia ta, și cu toate că în mai multe rânduri s-a dat de către Episcopie cuvenitele instrucții în această privință, dar nu lipsim și printr-aceasta a pune de iznoavă îndatorire asupra-ți, și-ți chemă toată luarea aminte asupra coprinderi<i> aneusul cu No. 3 și poruncilor slobozite în anii trecuți ca să fii întocmai următor cu a da în fiecare an condicile pe la preoți îndată ce le primești de la episcopie, ca și însuși să treacă în ele, îndatorîndu-i și din parte-ți cu toată strășnicia să fie cu privegherea greșali la numele ce vor înscrie și a le ținea curate și bine îngrijite. Iar care din preoți nu va avea slovă curată și citeată, aceia vor avea de ajutor la trecerea într-însele pe logofeții satelor, precum despre aceasta sânt îndatorați prin poruncile C<institu>lui Departament din Lăuntru încă din anul 1844 noiembrie, când s-a dat și cunoștia cucernicii tale prin țirculară din partea episcopii. Și la vremea eșirii Cucernicii tale și a proestoșilor prin plăși, după cum santeți îndatorați să aveți din cea mai dintâi datorie, pe lângă altele, și revizuirea acestor acte, dând adesea cuvenitele povețe preoților spre această lucrare. În sfârșit, de la Cucernicia ta atânră [sic] ținerea în bună stare a acestor acte, potrivit cu legiuirea căci pentru orice urmare înpotrivă însuși vei fi în toată răspunderea și învinovățirea”²³.

Din păcate, aceste probleme nu puteau fi rezolvate ușor. A fost nevoie de o educație prelungită a corpului clerical, de o colaborare cu autoritățile administrative pe măsură ce competențele fiecăruia se delimitau tot mai bine, de o supraveghere atentă și de o receptivitate pe măsură din partea ierarhului râmnician, de exercitarea unui proces de „dresaj cultural”, care a implicat deopotrivă Biserica Ortodoxă și comunitățile locale. Paradoxal, într-un moment în care Biserica a început să fie afectată de efectele laicizării statului, ea a reușit să-și consolideze statutul și să conserve rolul preotului ortodox în rândul elitei rurale, în care vom regăsi pe învățător și notar. Rolul Sfântului Calinic în acest amplu proces merită studiat.

²³ S.J.A.N.D., *Protoieria județului Dolj*, dos. 73/1850, f. 1.

**SAINT CALINIC, LA DISCIPLINE ECCLÉSIASTIQUE ET LA
COMMUNAUTÉ LOCALE (1850 A 1852). LES DEFIS D'UN DÉBUT DE
MANDAT**

(Résumé)

Contrairement à ce que nous savons jusqu'au présent, les documents consultés nous indiquent que dans l'Olténie durant l'évêché de Saint-Calinic (1850-1868) aie lieu un processus intéressant et insuffisamment connu de «dressage culturel».

L'article présent insiste sur le premiers défis que le nouveau évêque fut provoqué à faire face et qui ont permit aussi saisir les principales lignes de sa future « politique » : la relation entre la communauté rurale locale et l'Église, le statut de prêtre, l'organisation de la vie chrétienne paroissiale, la relation entre l'Eglise et les autorités administratives dans un contexte de «sécularisation» de la société.

Mots-cléfs: histoire religieuse de la Valachie, XIXe siècle, Saint-Calinic, dressage culturel.